

ГІСТОРЫЯ ЛІСТАПАДАЎСКАГА ПАЎСТАННЯ 1830–1831 ГГ. НА СТАРОНКАХ КНІГІ Л. ПАТОЦКАГА «КАЗІМІР З ТРУСКОВА, ЦІ ПЕРШЫ І АПОШНІ ЛІТОЎСКІ ПАЎСТАНЕЦ»

Леон Патоцкі (псеўд. *Bonawentura z Kochanowa*) – польскамоўны пісьменнік і мемуарыст, які паходзіў з беларускіх зямель (мястэчка Каханова Віцебскай губерні), быў удзельнікам Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. на Літве пад кіраўніцтвам генерала Дэмбінскага, уваходзіў у часовы ўрад панявежскага павета.

М. Федароўскі распавёў пра біяграфію Патоцкага, зрабіў тэматычны агляд яго пісьменніцкай спадчыны. Даследчык адзначыў, што пасмяротныя публікацыі Патоцкага налічваюць пяць кніг, сярод іх вылучаюцца *«мемуары пра барацьбу за свабоду на Літве ў 1831 годзе, выдадзеныя пад вельмі неўласцівым апавесцевым тытулам “Казімір з Трускова, ці Першы і апошні літоўскі паўстанец”* [3, с. 246]. Знакаміты фалькларыст падаў у жыццяпісе Патоцкага некалькі значна скарачаных урыўкаў з гэтай кнігі. Далей пазначана: *«Пра гэтыя ўспаміны яшчэ толькі дадам, што змяшчаючы агульнае апісанне ўзброенага руху на Літве, побач з мемуарамі Дэмбінскага, Зянквіча і інш., яны з’яўляюцца неацэннай крыніцаю для таго, хто хоча пазнаёміцца з падзеямі, звязанымі з паўстаннем 1831 года на Жмудзі і Літве»* [3, с. 246].

Кніга кампазіцыйна складаецца з дзвюх частак, кожнай папярэднічае вершаваны эпіграф з творчасці ўдзельнікаў Лістападаўскага паўстання Вінцэнта Поля і Антонія Гарэцкага [5]. Замыкае кнігу эпілог з эпіграфам з верша А. Міцкевіча «Да маці-Польшчы».

Першая частка кнігі ўяўляе сабой аповед пра ход Лістападаўскага паўстання на Літве. Аўтар назваў падзеі партызанскай вайной, спыніўся на дзейнасці Віленскага камітэта і патрыятычнага таварыства. Думаецца, большасць інфармацыі гэтай часткі карысная для гісторыкаў Лістападаўскага паўстання, аднак яна можа падацца цікавай і звычайнаму чытачу. Напрыклад, аўтар кнігі пералічвае забароны, што былі ўведзены ўладай Расійскай імперыі на тэрыторыі Літвы, сярод якіх пазначана пазбаўленне Віцебскай і Магілёўскай губерняў правоў Літоўскага Статута, «забарона мундзіраў з малінавым каўнерам», абавязак для Літвы, Валыні, Падолля «карміць маскоўскае войска» пад страхам смяротнага пакарання.

Заўважым, што аповед Патоцкага пра ход паўстання ў розных паведах Жмудзі, Літвы і Русі пабудаваны па аднолькавай схеме: аўтар фіксуе дакладныя даты, называе тых, хто стаў на чале мясцовых паўстанцкіх атрадаў, каратка паведамляе пра падзеі, прыводзіць вытрымкі з успамінаў удзельнікаў руху за аднаўленне незалежнасці краю.

Як пазначае Л. Патоцкі, паўстанне ў Жмудзі пачалося ў лютым 1831 г. з цэльшаўскага павета, сяляне якога ўзяліся за зброю пад кіраўніцтвам шлях-

ціча Барысевіча і селяніна Гедрыма. Далей паўстанне ахапіла ўпіцкі, вілкамірскі, трокскі, ковенскі, віленскі, ашмянскі, завілейскі паветы. Адтуль хваля змагання перакінулася на Міншчыну, Гродзеншчыну і землі ўсходніх рэгіёнаў (Ruś).

Падрабязна апісана паўстанне ўпіцкага павета, дзе першым за зброю ўзяўся Казімір Трускоўскі і апошнім склаў яе. М. Федароўскі назваў героя «сардэчным прыяцелем» Патоцкага, у лясах ля сядзібы Трускоўскага будучы пісьменнік «найдаўжэй стаяў лагерам» [1, с. 246]. Патоцкі падаў дэталі біяграфіі легендарнага паўстанца, апісаў яго цвёрды характар, лад жыцця, адасоблены ад суседзяў, інтрыг і плётак, заняткі вясковай гаспадаркай. У кнізе паведамляецца, што многія не любілі пана Казіміра за суровы нораў і справядлівасць, бо нікому не саступаў падчас шляхецкіх выбараў, уважліва ацэньваў кожнага з кандыдатаў, заставаўся верным уласнаму сумленню.

Напярэдадні паўстання дом Трускоўскіх стаў месцам, дзе выбраблялі кулі і назапашвалі зброю. У сакавіку 1831 г. надыйшла чаканая гадзіна выпрабавання для гаспадара маёнтка: былі затрыманы фуры з правіянтам для рускай арміі, вызвалены сяляне, якіх вялі ў рэкруты. Заклік да жыхароў навакольных тэрыторый быў адназначны: ці далучыцца да паўстання, ці пакінуць край, быць пазбаўленым шляхецкага гонару і нават пакараным смерцю.

Паўстанне ў сельшынскім павеце апісана на аснове ўспамінаў Ануфры Яцэвіча, які быў яго кіраўніком, у ковенскім – дзякуючы ўспамінам Маўрыцыя Прозара. Такая апора аўтара на сведчанні ўдзельнікаў паўстання робіць тэкст кнігі дакументальным і нават хранікальным. Твор Патоцкага можа ўспрымацца як своеасаблівы даведнік па Лістападаўскім паўстанні ў Жмудзі і Літве.

Прыкладна па тым жа сцэнарыі, па якім ішло паўстанне ва ўпіцкім павеце, развіталіся падзеі ў Ашмянах. 23 сакавіка 1832 г. сіламі паўстанцаў былі ўзяты арсенал і астрог, спраўлена імша, прынесена прысяга, утвораны цэнтральны камітэт пад кіраўніцтвам П. Важынскага. Народ хутка ўзброіўся, пазней пакінуў Ашмяны, каб пазбавіць ад расправы мірнае насельніцтва. Дарэчы, тая ж дата пачатку паўстання пазначана ў даследаванні В. Гарбачовай [1, с. 66]. Аднак беларускі гісторык В. Швед паведамляе, што захоп арсенала паўстанцамі адбыўся значна пазней (16 красавіка) [4, с. 316]. Патоцкі спасылся на ўспаміны сведкаў падзей, у прыватнасці, на мемуары І. Клюкоўскага, які пазначыў, што 3 красавіка (па старым стылі) быў дзень забойстваў і разні ў Ашмянах [2, с. 50]. У працы В. Шведа тыя ж падзеі прыпадаюць на 27 красавіка. Таксама адрозніваецца інфармацыя пра колькасць варажых атрадаў і пацярпелых жыхароў Ашмянаў. Верагодна, такая фактычная недакладнасць тлумачыцца суб'ектыўным характарам дакументальных крыніц, на якія спасылаюцца даследчыкі.

Паступова паўстанне ахапіла Завілейскі, Вілейскі і Дзісенскі паветы. Як адначасна ў Патоцкі, паўстанне Літвы пачалося ў Жмудзі, выбухі былі част-

ковыя, паўстанцы не былі гатовы да скаардынаваных дзеянняў. Заўважым, што некалькі эпизодаў у кнізе прысвечаны Эміліі Плятэр, якая вярнулася ад сваякоў з Інфлянтаў у Літву. Падхарунжыя дынабургскай школы па старажытнай традыцыі пасвяцілі Эмілію ў рыцары, замест мяча падарылі ёй паляўнічую стрэльбу. Другі раз імя знакамітай патрыёткі згадваецца пры апісанні вількамірскіх падзей. Эмілія будзе выконваць абавязкі ад’ютанта пры кіраўніку мясцовага паўстанцкага атрада К. Залускім, што неверагодна падтрымае ваяўнічы дух змагароў. У гэксце ёсць каштоўны мастацкі фрагмент дзённіка аднаго са сведкаў падзей, які ўтрымлівае апісанне знешняга выгляду Плятэр і яе спадарожніцы.

Каштоўным у гістарычным і мастацкім планах фрагментам кнігі Патоцкага стала вытрымка з дзённіка аднаго з падхарунжых Дынабурга пра далучэнне вучняў вайскавай школы да паўстанцаў. Поўны прыгодніцкіх элементаў аповед пра двух навучэнцаў, пасланцаў да Відзаў, Міхася Баброўскага і Яна Клота, якія былі схоплены ўладамі падчас пераходу Дзвіны па лёдзе (у канцы сакавіка!) і лёдз не расстраляны, пра, нарэшце, паспяховыя ўцёкі падхарунжых і іх доўгае блуканне праз багну ў напрамку Лужкоў, якія сталі месцам збору паўстанцаў. Адзін з атрадаў падхарунжых узначаліў Ф. Плятэр, другі – А. Рыпінскі. Эмацыянальна насычаным цэнтрам апаведу стала апісанне сумеснай малітвы будучых паўстанцаў, якія выканалі песню-зварот да Бога з просьбай даць перамогу ў змаганні за Айчыну (арыгінал песні змешчаны ў кнізе Патоцкага). Як адзначае сведка падзей у сваім дзённіку, атрад меў некалькі дзясяткаў коней, трохі зброі і хутчэй нагадваў паляўнічых, якія выправіліся на аблаву, чым паўстанцаў.

Сярод удзельнікаў дзісенскага паўстання названы жыхар Глыбокага, былы падпалкоўнік войска польскага Валенты Брахоўскі, абраны кіраўніком атрада. Ён з веданнем справы кантраляваў дыслакацыю, чым выклікаў павагу сваіх людзей. Аўтар паведаміў некаторыя дэталі ваеннага быту, пералічыў віды зброі (карабін з багнетам, паляўнічыя стрэльбы розных калібраў, косы і пікі), зазначыў, што ў атрадах трымаліся баявога пастраення па інструкцыі Кароны Польскай: першы рад складалі стралкі, другі – касіянеры, трэці – жаўнеры з доўгімі пікамі. Пяхота падзялялася на батальёны і роты, паўстанцы мелі трохкаляровы штандар са словамі «За вольнасць, веру і Айчыну!».

На Вялікдзень 19 красавіка (1 мая) паўстанцы далі прысягу на вернасць Айчыне трохкратным «Свабода або смерць!» і пачалі падрыхтоўку да ўзяцця Дзісны. Наступныя падзеі сведчаць пра тры асноўныя месцы кансалідацыі паўстанцаў: Глыбокае – Лужкі – Дзісна. Ім супрацьстаяў рэзервовы корпус Талстога, з Дынабурга ішоў на дапамогу батальён сапёраў палкоўніка Капеля. У выніку паўночная частка павета была паўстанцамі страчана.

Выклад падзей працягнуў агляд змагання на Гродзеншчыне, прыродныя ўмовы гэтага краю былі надзвычай прыдатнымі для вядзення партызанскай вайны. Белаежская пушча стала месцам дыслакацыі паўстанцаў, сярод якіх

былі прадстаўнікі розных сацыяльных класаў грамадства: памесная шляхта, студэнты, служачыя, парабкі.

Дарэчы, на старонках кнігі пісьменнік згадаў дзейнасць паэта, сябра А. Міцкевіча, члена Цэнтральнага Віленскага камітэта Антонія Гарэцкага. У аповед уведзены верш-імправізацыя паэта ў гонар палеглых паўстанцаў, урывак з яго твора стаў эпіграфам да другой часткі кнігі. Упамінаецца таксама пляменнік Міхала Клеафаса Агінскага князь Габрыэль Юзаф Агінскі, які ўзначаліў паўстанне ў Троках, і іншыя героі паўстання.

Падводзячы вынік апісанню падзей 1831 г. на землях Жмудзі і Літвы, Л. Патоцкі прыходзіць да высновы пра прычыны паражэння паўстання, што былі абумоўлены, у першую чаргу, слабай падтрымкай узброенага выступлення з боку сялян, якія не давяралі абяцанням і не бачылі ўласны інтарэс у барацьбе. Улічваючы той факт, што, акрамя Вільні, у Літве не было друкарняў, пракламацыі не маглі сур'ёзна ўплываць на ўмацаванне патрыятычнага духа насельніцтва. Да таго ж, Літва доўгі час не мела падтрымкі ад польскага войска. Некалькі месяцаў літвіны адцягвалі на сябе непрыяцеля, змагаючыся толькі «паляўнічай стрэльбай, пікамі і косамі», маючы мінімум правізіі і фінансаў.

Былі ў паўстання і пралікі практычнага характару: не хапала амуніцыі і зброі, абутку і фуражу. Паўстанцы наладзілі выраб куль розных калібраў, аднак кожны ваяр усё роўна павінен быў пераарбляць патрон пад уласную зброю, у час бітвы дасыпаць порах, з-за чаго часта разрываліся зброевыя ствалы. Стратэгічным недахопам партызанскай вайны ў Літве таксама была несакардынаванасць дзеянняў паветаў і атрадаў. Бывала, што той, хто меў пад сваім камандаваннем некалькі соцень чалавек, не хацеў залежаць ад іншых і вёў самастойнае змаганне з непрыяцелем.

Другая частка кнігі храналагічна працягвае першую: у цэнтры ўвагі пісьменніка – бой за Вільню, якая была страчана з-за фатальнага праліку генерала А. Гелгуда. Патоцкага цікавіць адказ на пытанне, чаму ў лісце да Дэмбінскага Гелгуд прызначае для сумеснай атакі 8 (20) чэрвеня, а сам атакуе на дзень раней. Меркаванне пісьменніка адназначнае: такая памылка (наўмысная яна ці выпадковая) павінна карацца смерцю. Адносна асобы генерала ў тэксце выкарыстана трапінае выслоўе «глядзеў праз падзорную трубу сляпым вокам», гэта значыць, не вызначаўся празарлівасцю і талентам ваеннага кіраўніка.

Эпілог твора ўяўляе сабой мастацкі тэкст, у якім сустракаецца апаэтызаваная гісторыя «першага і апошняга паўстанца Літвы» і яго спадарожніцы – пляменніцы Лаўрэнціі. Адзіная з роду Трускаўскіх, не столькі прыгожая, колькі моцная духам дзяўчына падзяліла лёс героя і засталася з ім да апошняга. Як адзначае аўтар, дзейнасць Трускаўскага засталася той іскрай, з якой нанова магло ўспыхнуць паўстанне. Літва доўга поўнілася чуткамі пра свайго абаронца, яго быццам бы бачылі ў розных мясцінах, герой набыў

своеасабліваю паўсюднасць, пра яго складалі гісторыі, ён ператварыўся ў чалавека-легенду краю.

З набліжэннем зімы (канец лістапада 1831 г.) у атрадзе Трускоўскага па-чаўся голад, не хапала пораху, з'явіліся першыя дээрціры. У выніку паўстан-цы былі канчаткова разбіты, удзельнікаў чакала эміграцыя ці Сібір. Казімір пазбег зняволення, след яго знік. З далейшага аповеду вынікае, што Тру-скоўскі жыві некаторы час на ўзмежку Віцебскай губерні, потым змяніў про-звішча і стаў графскім лоўчым. Высачылі героя выпадкова, закаванага ад-правілі з Дынабурга ў Вільню. У Віленскай турме давялося аўтару пабачыць свайго таварыша па зброі. Апошнія дні літоўскі паўстанец правёў у мінскім астросе, быў праведзены ў апошні шлях пляменніцай і пахаваны на могіл-ках недалёка ад горада. У 1857 г. невядомы папечнік Трускоўскага наведваў месцы баёў атрада і загазаў імшу па памерлым героі. На ўспамін нашчадкам засталася толькі імя Трускоўскага і яго верш, напісаны ў вязніцы.

У канцы кнігі змешчаны дакументальныя матэрыялы на польскай і французскай мовах, якія ўяўляюць сабой вытрымкі з дзённікаў сведкаў паўстання.

Л. Патоцкі быў сведкам найважнейшых падзей гісторыі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, ён валодаў зольнасцю падаць факты максімальна аб'ек-тыўна. У яго кнігах шмат гістарычнага матэрыялу, які арганічна спалучаны з асабістымі ўспамінамі і вытрымкамі з дзённікаў сучаснікаў. М. Федароўскі адзначаў: *«Пра рэчы і людзей Патоцкі заўсёды мае цвёрдае суджэнне, не па-блажлівае, але і не рэзкае, характары некаторых асобаў выпукляе па-разь-бярску і даступна малое перад намі вобраз эпохі, у часы якой пражывіў свой век»* [3, с. 248]. Даследчык лічыў Патоцкага выдатным мемуарыстам, аднак адмаўляў яму ў дасканаласці мастацкіх твораў. Гэту думку выдатна ілюст-руе прааналізаваная кніга, якая, нягледзячы на дастаткова «літаратурную» назву, уяўляе сабой своеасаблівы сінтэз гістарычнага дакумента, дзённіка і мастацкай прозы.

ЛІТАРАТУРА

1. **Гарбачова, В.** Паўстанне 1830–1831 гадоў на Беларусі / В. Гарбачова. – Мінск, 2001. – 184 с.
2. **За вольнасць і веру** : Ігнацій Клюкоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830–1831 гадоў / уклад., пер., камент. В. В. Гарбачова. – Мінск : Лімарыус, 2007. – 120 с.
3. **Патоцкі, Л.** Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану / Л. Патоцкі. – Мінск : Полымя, 1997. – 268 с.
4. **Швед, В. В.** Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на зем-лях Беларусі (1772–1863 гг.) / В. В. Швед. – Гродна, 2001. – 416 с.
5. **Górecki, A.** Poezyje Litwina / A. Górecki. – Paryż, 1834. – S. 5.